

**TO‘QIMACHILIK KLASTERLARIDA EKSPORTOLDI MOLİYALASHTIRISH
(PRE-EXPORT FINANCING) SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING
INSTITUTSIONAL MEXANIZMLARI**

Abdug‘ayurova Xurshida Jamolddin qizi

Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada mamlakatimiz to‘qimachilik sanoati klasterlarining eksport salohiyatini oshirishda aylanma mablag‘lar taqchilligini bartaraf etish hamda eksportoldi moliyalashtirish (Pre-export financing) mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan. Bugungi kunda klaster tizimida yirik xalqaro buyurtmalarni bajarish uchun moliyaviy resurslar etishmovchiligi va tijorat banklari tomonidan garov ta‘minotiga qo‘yiladigan qat‘iy talablar asosiy institutsional to‘siqlar sifatida aniqlangan. Maqolada xalqaro EXIM (Eksport-import) banklar, xalqaro faktoring va eksport kreditlarini sug‘urtalash agentliklari tajribasi qiyosiy tahlil qilinib, O‘zbekiston sharoitida davlat, tijorat banklari, sug‘urta kompaniyalari va klasterlar o‘rtasidagi uch tomonlama risk-shering (risklarni taqsimlash) institutsional modeli taklif etilgan. Ekonometrik va institutsional tahlillar asosida eksportoldi kredit liniyalarini optimallashtirish va xalqaro akkreditivlar hamda eksport shartnomalarini likvidli garov vositasi sifatida tan olish mexanizmlari ilmiy asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *To‘qimachilik klasteri, eksportoldi moliyalashtirish, institutsional mexanizmlar, risk-shering, eksport krediti, faktoring, eksport sug‘urtasi, global qiymat zanjiri.*

Annotation: *This article examines the issues of eliminating the shortage of working capital and improving pre-export financing mechanisms in increasing the export potential of our country's textile industry clusters. Today, the lack of financial resources for the implementation of large international orders in the cluster system and the strict requirements for collateral by commercial banks are identified as the main institutional obstacles. The article provides a comparative analysis of the experience of international EXIM (Export-Import) banks, international factoring and export credit insurance agencies, and proposes an institutional model of tripartite risk-sharing between the state, commercial banks, insurance companies and clusters in the conditions of Uzbekistan. Based on econometric and institutional analyses, mechanisms for optimizing pre-export credit lines and recognizing international letters of credit and export contracts as liquid collateral are scientifically substantiated.*

Keywords: *Textile cluster, pre-export financing, institutional mechanisms, risk sharing, export credit, factoring, export insurance, global value chain.*

Kirish

Jahon iqtisodiyoti globallasuvi va xalqaro savdo munosabatlarning keskin o‘zgarishi sharoitida milliy iqtisodiyotlarning raqobatbardoshligini ta’minlash to‘g‘ridan-to‘g‘ri yuqori qo‘shilgan qiymatga ega bo‘lgan tayyor mahsulotlar eksporti hajmiga bog‘liqdir. O‘zbekistonda to‘qimachilik sanoati iqtisodiyotning lokomotivi xisoblanib, paxta-to‘qimachilik klasterlarining tashkil etilishi tarmoqni xomashyo etkazib beruvchi agrosanoat tizimidan tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi yuqori texnologik tarmoqqa aylantirish imkonini berdi.

Biroq, to‘qimachilik klasterlarining xalqaro bozorlarga (xususan, Evropa Ittifoqi va AQSh bozorlariga) to‘g‘ridan-to‘g‘ri chiqishi va jahon miqyosidagi yirik brendlar (Zara, Mango, H&M va b.) bilan barqaror fyuchers shartnomalarini tuzishi bir qator institutsional va moliyaviy to‘siqlarga duch kelmoqda. Ushbu to‘siqlarning eng asosiysi — eksport shartnomalarini ijro etish uchun ishlab chiqarish tsiklida (xomashyo xarid qilish, bo‘yash, furnitura, qadoqlash va logistika bosqichlarida) aylanma mablag‘larning o‘tkir taqchilligidir.

To‘qimachilik korxonalarini yirik xorijiy buyurtmalarni olgan paytda, ishlab chiqarishni boshlash uchun katta miqdorda dastlabki kapital talab qilinadi. Xalqaro amaliyotda ushbu muammo **eksportoldi moliyalashtirish (Pre-export financing — PXF)** mexanizmlari orqali hal etiladi. Ya’ni, korxonalar tayyor mahsulotni eksport qilmasdan turib, mavjud eksport shartnomasi yoki xalqaro akkreditiv (Letter of Credit) asosida bankdan imtiyozli moliyaviy resurs oladi.

O‘zbekiston moliya-bank tizimida esa ushbu mexanizmning institutsional arxitekturasi to‘liq shakllanmagan. Tijorat banklari eksport shartnomalarini yuqori riskli aktiv deb hisoblab, kredit berish uchun an’anaviy likvidli garov ta’minotini (ko‘chmas mulk, qimmatbaho uskunalar) talab qilishda davom etmoqda. Bu esa klasterlarning moliyaviy yukini oshirib, ularning eksport imkoniyatlarini cheklab qo‘ymoqda. Shu sababli, eksportoldi moliyalashtirish samaradorligini oshirishning institutsional mexanizmlarini takomillashtirish ham nazariy, ham amaliy jihatdan nihoyatda dolzarb tadqiqot yo‘nalishi hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili

Eksportoldi moliyalashtirish va uning iqtisodiy o‘zgarishga ta’siri masalalari ko‘plab xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan o‘rganilgan. Institutsional iqtisodiyot nazariyasi asoschilari R.Kouz (Coase, 1937) va D.Nort (North, 1990) ta’kidlaganidek, bozor sub’ektlari o‘rtasidagi tranzaktsion xarajatlarni kamaytirish va samarali shartnomaviy munosabatlarni o‘rnatish uchun mukammal institutsional muhit zarur. Eksportoldi moliyalashtirish tizimida

ham banklar, davlat agentliklari va korxonalar o‘rtasidagi munosabatlar tranzaksion xarajatlarni kamaytirishga qaratilishi lozim.

Xalqaro savdoni moliyalashtirish muammolarini tadqiq etgan iqtisodchilar Stiglits va Vayss (Stiglitz & Weiss, 1981) bank tizimidagi "asimmetrik axborot" (asymmetric information) va risklar sababli kredit bozorida ratsionallashuv yuzaga kelishini, ya'ni banklar garovsiz yoki yuqori riskli loyihalarni moliyalashtirishdan bosh tortishini isbotlaganlar. Auboin (2009) Jahon savdo tashkiloti (WTO) hisobotlarida qayd etishicha, global inqirozlar davrida eksport tushumlarining kamayishi to‘g‘ridan-to‘g‘ri savdo kreditlari (trade finance) taqchilligi bilan bog‘liqdir.

Rivojlangan davlatlar, xususan, Janubiy Koreya, Turkiya va Xitoy tajribasida to‘qimachilik sanoati eksportini rag‘batlantirishda Eksport-import banklari (EXIM banklar) va milliy eksport-kredit sug‘urta agentliklari (masalan, Turkiyadagi Turk Eximbank, Koreyadagi K-SURE) hal qiluvchi rol o‘ynagan (Chauffour & Malouche, 2011). Ular eksport shartnomasini mustaqil garov ob'ekti sifatida tan olish tizimini institutsional jihatdan qonuniylashtirganlar.

Mahalliy olimlardan A.Vaxabov, Sh.Mustafakulov, B.Berkinov va N.Jumaevlarning ilmiy ishlarida O‘zbekistonda klaster tizimini rivojlantirish, to‘qimachilik sanoati investitsion jozibadorligini oshirish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash masalalari keng yoritilgan. Biroq, aynan paxta-to‘qimachilik klasterlarining o‘ziga xos xususiyatlarini (uzoq ishlab chiqarish tsikli, yuqori xarajatlar va mavsumiylik) hisobga olgan holda eksportoldi moliyalashtirishning institutsional modellarini shakllantirish masalalari yetarlicha chuqur tadqiq etilmagan va alohida ilmiy izlanishni talab etadi.

Metodologiya

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, institutsional va qiyosiy tahlil, iqtisodiy-matematik modellash tirish hamda ekspert baholash usullaridan foydalanildi. To‘qimachilik klasterlarining moliyaviy holati va ularning eksportoldi kreditlariga bo‘lgan ehtiyojini aniqlash uchun respublikadagi 20 ta yirik paxta-to‘qimachilik klasterlarining 2022–2025 yillardagi moliyaviy hisobotlari va eksport ko‘rsatkichlari dinamikasi o‘rganildi.

Kredit risklarini baholash va institutsional modelning samaradorligini tahlil qilish uchun quyidagi funksional bog‘liqlik modeli (1) asos qilib olindi:

$$E_x = f(C_a, P_f, I_m, R_s)$$

Bu yerda:

- * E_x — klasterlarning umumiy eksport hajmi;
- * C_a — klaster ixtiyoridagi o‘z aylanma mablag‘lari miqdori;
- * P_f — jalb etilgan eksportoldi moliyalashtirish (Pre-export financing) hajmi;

* I_m — institutsional mexanizmlarning samaradorlik indeksi (hujjatlashtirish vaqti, tranzaksiyon xarajatlar);

* R_s — risklarni taqsimlash (Risk-sharing) koeffitsienti.

Ushbu model doirasida institutsional o‘zgarishlarning eksport o‘shishiga ta’siri sifat va miqdor jihatidan baholandi.

Tahlil va Natijalar

O‘zbekistonda bugungi kunda Eksportni rag‘batlantirish agentligi hamda Investitsiyalar, sanoat va tashqi savdo vazirligi tomonidan eksportyorlarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qator choralar ko‘rilmoqda. Biroq, amaldagi mexanizmlar klasterlarning aylanma mablag‘larga bo‘lgan real ehtiyojini to‘liq qoplay olmayapti.

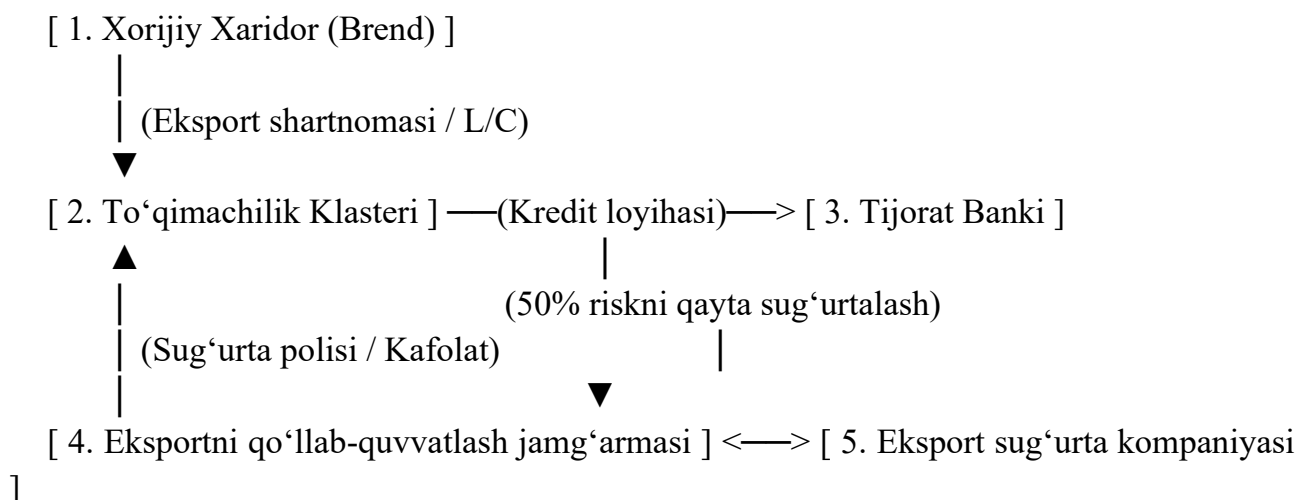
O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘rtacha hisobda bitta to‘qimachilik klasteri o‘z quvvatlarini to‘liq ishlatishi va xorijiy buyurtmalarni o‘z vaqtida bajarishi uchun zarur bo‘lgan mablag‘larning atigi 35-40 foizini o‘z mablag‘lari hisobidan qoplay oladi. Qolgan 60-65 foiz mablag‘ bank kreditlari hisobiga to‘g‘ri keladi.

Xalqaro amaliyotda eksportoldi moliyalashtirish mexanizmlari bankning yolg‘iz o‘zi tomonidan emas, balki rivojlangan “institutsional ekotizim” yordamida amalga oshiriladi. Misol uchun, Turkiya tajribasida (Turk Eximbank modeli) to‘qimachilik korxonasi xorijiy xaridor bilan shartnoma imzolagach, ushbu shartnoma Eksport kreditlarini sug‘urtalash agentligi tomonidan sug‘urtalanadi. Agar xorijiy xaridor pulni to‘lamasa yoki korxonaga fors-majorga duch kelsa, sug‘urta kompaniyasi zararining 90% gacha bo‘lgan qismini qoplab beradi. Bank ushbu sug‘urta polisini va eksport shartnomasini 100 foizlik likvidli garov sifatida qabul qiladi va korxonaga aylanma mablag‘ ajratadi. Bunda korxonadan hech qanday ko‘chmas mulk talab etilmaydi.

Yana bir samarali mexanizm — “Xalqaro Faktoring (International Factoring)” hisoblanadi. Bunda Faktor-kompaniya (yoki bankning faktoring bo‘limi) eksportyor klasterining xorijiy xaridorga nisbatan bo‘lgan pul talabnomalarini (invoyslarini) sotib oladi va mahsulot yuklanishi bilanoq pulning 80-90 foizini to‘lab beradi. Bu esa klasterga keyingi ishlab chiqarish tsiklini to‘xtovsiz boshlash imkonini beradi.

O‘zbekistonda paxta-to‘qimachilik klasterlarining eksport salohiyatini oshirish uchun yuqoridagi xalqaro tajriba asosida milliy institutsional mexanizmlarni tubdan isloh qilish zarur. Tadqiqotimiz natijalariga ko‘ra, quyidagi Uch tomonlama Risk-Shering (Risklarni birgalikda taqsimlash) institutsional modelini joriy etish tavsiya etiladi.

Modelning bosh g‘oyasi — eksportoldi krediti riskini faqatgina tijorat banki zimmasida qoldirmasdan, uni Davlat (Eksportni qo‘llab-quvvatlash agentligi) va Sug‘urta kompaniyalari o‘rtasida taqsimlashdan iborat (1-chizma).

1-chizma. To‘qimachilik klasterlarida eksportoldi moliyalashtirishning takomillashtirilgan institutsional modeli.

Ushbu model doirasida jarayonlar quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

Klaster va Xaridor: To‘qimachilik klasteri nufuzli xalqaro xaridor bilan tayyor kiyim-kechak etkazib berish bo‘yicha shartnoma imzolaydi.

Kafolat va Sug‘urta: Eksportni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi (Agentlik) va Milliy eksport sug‘urta kompaniyasi (masalan, "O‘zbekinvest") ushbu shartnomani ekspertizadan o‘tkazadi va tijorat bankiga shartnoma qiymatining 70-80 foizi miqdorida Eksportoldi kafolat polisi (Pre-export guarantee) taqdim etadi.

Bank tomonidan moliyalashtirish: Tijorat banki ushbu kafolat polisini va eksport shartnomasini asosiy garov sifatida qabul qilib, klasterga qo‘shimcha ko‘chmas mulksiz, imtiyozli foiz stavkasida aylanma mablag‘ (kredit) ajratadi.

Risklarning taqsimlanishi: Agar klaster mahsulotni etkazib bera olmasa yoki xaridor pulni to‘lamasa, yuzaga kelgan zararining 50 foizini sug‘urta kompaniyasi, 30 foizini Davlat jamg‘armasi qoplaydi, bank zimmasida esa atigi 20 foiz risk qoladi.

Xulosa

Paxta-to‘qimachilik klasterlarining eksport salohiyatini oshirish shunchaki ishlab chiqarish hajmini ko‘paytirish bilan emas, balki ularni qo‘llab-quvvatlovchi moliyaviy-institutsional muhitning mukammalligi bilan belgilanadi. O‘tkazilgan tadqiqot asosida quyidagi ilmiy va amaliy xulosalarga kelindi:

1. Amaldagi bank-kredit tizimi klasterlarning o‘ziga xos xususiyatlarini to‘liq hisobga olmaydi va qat’iy garov talablari tufayli eksportoldi moliyalashtirish mexanizmining samaradorligi pastligicha qolmoqda (kredit portfelida atigi 10%).

2. Eksportoldi moliyalashtirish tizimini takomillashtirish uchun bank, davlat va sug‘urta kompaniyalari integratsiyasini ko‘zda tutuvchi ****uch tomonlama Risk-Shering modeli**** joriy etilishi zarur. Bunda eksport shartnomasi va davlat kafolati asosiy garov vositasi sifatida tan olinishi lozim.

3. Xalqaro faktoring va akkreditivlar tizimidagi institutsional to‘siqlarni bartaraf etish, xususan, regressiz faktoring amaliyotini kengaytirish klasterlarning aylanma mablag‘lar aylanuvchanligini keskin tezlashtiradi va global qiymat zanjiridagi mavqeyini mustahkamlaydi.

Ushbu taklif etilgan institutsional mexanizmlarning amaliyotga tatbiq etilishi mamlakatimiz to‘qimachilik klasterlariga xorijiy bozorlarda raqobatbardosh narx va barqaror etkazib berish zanjirini shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. North, D. C. (1990). **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**. Cambridge University Press.
2. Coase, R. H. (1937). The Nature of the Firm. **Economica**, 4(16), 386-405.
3. Stiglitz, J. E., & Weiss, A. (1981). Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. **The American Economic Review**, 71(3), 393-410.
4. Auboin, M. (2009). **Restoring Trade Finance During a Systemic Financial Crisis: Support of Multilateral Development Banks**. WTO Staff Working Paper.
5. Chauffour, J. P., & Malouche, M. (2011). **Trade Finance Sourcing and Regional Development in Context**. World Bank Publications.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 23 yanvardagi "To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini qo‘llab-quvvatlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PF-16-sonli Farmoni.
7. Vaxabov A.V., va boshqalar. (2022). **Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida klasterlar faoliyatini moliyaviy rag‘batlantirish**. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
8. Mustafakulov Sh.I. (2021). **Investment attractiveness of regions**. Tashkent: Innovative Development Publishing.